

מימיו של משה אכן לא קם כמשה

אם היינו שואלים את ר' משה בן מימון (הרמב"ם; 1135-1204), מהו לדעתו הספר החשוב ביותר בכלל, יש לשער שהיה מצביע בגאווה על ספרו שלו, ספר משנה תורה. את ספרו זה, הידוע בכינויו "היד החזקה", השלים סביב שנת 1180, בהיותו בן ארבעים וחמש לערך. עשר שנים רצופות – כך העיד על עצמו – עבד על הספר, והמעיינים בו והלומדים מתוכו מתקשים להאמין שרק עשר שנים נדרשו לו לשם כך. הוא עצמו כתב בהקדמה, כי עם פרסום ספרו בטל הצורך בספרים נוספים. קו ישר מתח הרמב"ם בין התורה שבכתב, שבבסיסה ההתגלות האלוהית, לבין עבודתו המונומנטלית, שבה "תהא תורה שבעל-פה כולה בפי הכל, בלא קושיה ולא פירוק, לא זה אומר בכה וזה אומר בכה, אלא דברים ברורים... עד שיהיו כל הדינים גלויין לקטן ולגדול... כללו של דבר, כדי שלא יהא אדם צריך לחיבור אחר בעולם בדין מדיני ישראל... לפיכך קראתי שם חיבור זה משנה תורה, לפי שאדם קורא בתורה שבכתב תחילה, ואחר כך קורא בזה... ואינו צריך לקרות ספר אחר ביניהם".

יומרנות חסרת בסיס? בספר זה אכן משתקפת ללא ערעור גאונותו של הרמב"ם: מפעל ענק של ריכוז, מיון ושיכתוב כל עולמה הנורמטיבי וההגותי של התורה שבעל-פה, שביטוייה הכתובים הם העיקריים היו בספרות התלמודית ובספרות הגאונים. אך "ים התלמוד", ואלפי המסורות והמחלוקות שפוזרות ומפוזרות בו באין סדר, איים להטביע את המנסים לפלס בו דרך. עולם ההלכה, המבקש להסדיר את חיי הפרט והכלל על כל היבטיהם, היה עד אז כמחסן רחבי-ידיים וחשוך, שאלפי חפצים – מרגליות יקרות וגרוטאות – משמשים בו בערבוביה. כדי למצוא במחסן זה את חפצך היה עליך לכתת רגליך במבוכים ובפיתרלים, ללא אור וללא מדריך, וסופך טועה ומטעה, נכשל ומכשיל.

הרמב"ם, הפילוסוף והרציונליסט הגדול, שראה את עצמו כ"קטן מקטני חכמי ספרד", ניהל סדר יום מפרך ומתיש: רופא עמוס עבודה בחצר השולטן בקהיר ומנהיג ציבור נערץ המקריש מעותותיו לבני קהילתו ולרבים מחוץ לה הפונים אליו בשאלה ובתושייה. ולצד כל אלה הצליח לבנות מחדש, ובכוחות עצמו וללא עזרת חברים או תלמידים, בניין ענק של עולם ההלכה כפי שהתגבש עד ימיו. מתוך שילוב של שליטה פנר-מגלית על פני כל מרחבי המקורות התלמודיים והרבניים הקודמים, הכרת ערך עצמית ואומץ לב

המאפשר הכרעה בין מקורות עמומים או סותרים, ואמונה דתית עמוקה ותודעת שליחות מפותחת, יצר הרמב"ם עולם הלכתי ותיאולוגי מרהיב ביר פיו הצורני, שלם בהגיגו הפנימי ובאחרותו, ומנוסח בלשון עברית עשירה, מלוטשת ויחידה במינה, שמאו העברית שבה נכתבה המשנה לא בא כבושם הוה.

אבל את תהילת המילניום, של הספר המשפיע ביותר על עולמה של היהדות, נטלו ממנו. כבר בימיו, וסמוך לאחר מותו, הותקפה יומרנותו של הרמב"ם לכתוב את הספר האחד והיחיד שאין בלתו. הספרות הרבנית, המפרשת ומפתחת את המקורות הקדומים, לא יכלה להרשות לעצמה לנוח על שמריה ולצאת ידי חובתה בספרו של הרמב"ם, גדול ונשגב ככל שיהיה. המציאות המשתנה בכל יום והיצירתיות המתפרצת הטברעה באופיה של ההלכה, הניבו מאז אלפי כרכים של פירושים וחידושים, פסקים ושאלות ותשרבות, שחוברו על ידי תלמידי חכמים בכל דור ודור ובכל אתר ואתר.

היצירתיות הטבועה בעולמה של ההלכה והמכניזם הפנימי שלה אמנם ניצחו את "עריצותו" הספרותית של הרמב"ם. אך איש מהמחברים שבאו אחריו, גדולים ככל שהיו, לא הגיע לקרסוליו, ומימיו של משה אכן לא קם כמשה. גם חיבורי ענק, כמו ארבעת הספרים של ר' יעקב בן אשר (מאה 14), והשולחן ערוך של יוסף קארו (מאה 16), שניסחו מחדש את אותו עולם הלכתי וארגנו אותו בסדר שונה, לא היו יכולים להגיע להישגיהם אלמלא התשתית שהניח הרמב"ם והזינה גם את מפעלם.

גם ה"שולחן ערוך" לא התקבל בקלות בעולם היהודי, ופולמוס בן כמאה שנה ליווה את הדפסתו והפצתו. אף על פי כן, היהודי האורתודוקסי בן ימינו איננו יהודי "של הרמב"ם", אלא יהודי "של השולחן ערוך". ולמען האמת, גם זה אינו מדויק. בארון הספרים של כל "בעל בית" שומר תורה ישכנו אמנם כבוד הכרכים הגדולים והמפוארים של "משנה תורה" ושל ה"שולחן ערוך", אך כאשר ירצו הוא או בניו לדעת אם מותר להרוג כינה או פרעוש בשבת (כניסוחו הלגלגני של שלמה מימון באוטוביוגרפיה שחיבר בשלהי המאה ה-19, ובה הסביר לקוראיו כי על פי התלמוד "המעשה הראשון מותר, והשני הריהו חטא מוות"), הם ילכו אל הרב ושאלוהו, ובמקרה הטוב יפתחו ספרים אחרים. הם יעיניו בקיצור שולחן ערוך של הרב ההונגרי שלמה גנצפריד, שהשכיל לקצר בשלהי המאה ה-18 את הכרכים האימתניים

ניים של ארבעת חלקי ה"שולחן ערוך" לכרך אחד בגודל בינוני, כתוב בלשון עממית המתאימה לכל אדם (גרפס לראשונה בשנת 1864, ומני אז בעשרות מהדורות), אולי ידקדקו במשנה ברורה, פירושו של הרב הנערץ ישראל מאיר הכהן מראדין על חלק "אורח חיים" שב"שולחן ערוך" (גרפס בחלקים בין השנים 1884-1907), שנחשב עד היום לספר מופת, במיוחד בקרב הציבור החרדי-הליטאי; ומן הסתם גם יחפשו היטב בספר שמירת שבת כהלכתה של הרב יהושע גויבירט, שראה אור רק לפני שנות דוד (בשנת 1965) ונהפך לאחד מרבי-המכר הגדולים של הספרות התורנית בימינו.

ואכן מאז נתפרסמו הפכו ספרים אלה, ואחרים במתכונתם, לספרי השימוש בהא הידיעה, בקרב יהודים שומרי תורה ומצוות. הם שיקפו את הצורך הכליכך אנושי במהדורות קצרות, עממיות וחדר-שמעיות. מה לנו "חשוב" או "משפיע"? אמרו כביכול "בעלי הבתים" ובני ההמון וציפו לדעת מהי "השורה האחרונה". מה לנו מחלוקת, מורכבות, ו"שבעים פנים של תורה". נעזוב אפוא את ה"נשמע" ונתרכו ב"נעשה", ודי בכך.

המרחק בין השגב הפואטי המשתקף מספר "משנה תורה" של הרמב"ם לבין העליבות הלשרנית, חוסר הדמיון והרגש והגישה המכניסטית שמשתקפת מספרות "הקיצורים" למיניה, הוא כל כך גדול, ואין הוא אלא משל לפער שבין ימי השיא והזוהר של המחשבה ההלכתית העצמאית והיצירתית בעם היהודי, המנותקת מאימת ההשכלה, הרפורמה, או החילון רחמנא ליצלן, לבין התנוונותה במאתיים השנים האחרונות וכריעתה תחת עומס "סבל הירושה".

אך דומה שמול העוצמה הרוחנית שמקרינים ספר "משנה תורה" ומחברו על תולדות ישראל באלף השנים האחרונות, וכאים אנו, הניצבים במפנה הדורות כגמדים על כתפי ענקים, להעמיד גם ספר אחר. חיבור קצר, שאפילו לא נכתב במקורו בעברית אלא בגרמנית, שרמתו האמנרתית ממוצעת ואולי אף פחות מכך, ובכל זאת השפעתו על המילניום היהודי היתה לא פחותה מזו של הרמב"ם, ובמובן ידוע אולי אף גדולה יותר. הספר ראה אור לראשונה בשנת 1896 ולא רבים קראו אותו, אך די היה בכותרתו כדי לשנות את פניה של ההיסטוריה המודרנית: מדינת היהודים של בנימין זאב הרצל.

דוד אסף, החוג להיסטוריה של עם ישראל, אוניברסיטת תל-אביב, מתמחה בתולדות החסידות. ספרו "ביסלוב: ביבליוגרפיה מוערת" יראה אור בעוד חודש בהוצאת מרכז ש"ד.